

Політологія.

Ліневич А.С

16 червня 2016 р.

Зміст

1	Лекція 1. Що вивчає політологія?	4
1.1	Політичне явище “політика”	4
1.1.1	Словниковий підхід	4
1.1.2	Термінологічний підхід	5
1.1.3	Пояснення політики за походженням	5
2	Лекція 2. Історія політичних вчень	6
2.1	Періодизація політичних вчень	6
2.1.1	Періодизація Джорджа Сейбана	6
2.1.2	Періодизація Роберта Берні	6
2.1.3	Культурно-історичний підхід у класифікації політичних вчень	6
2.2	Зародження та розвиток політичної думки в країнах стародавнього сходу	7
2.2.1	Давньоіндійська політична думка	7
2.2.2	Політична думка стародавнього Китаю	8
2.3	Політичні ідеї та вчення античності	8
3	Лекція 3. Політична думка стародавньої Греції та Риму	10
3.1	Політична думка стародавньої Греції. Періодизація	10
3.1.1	Перший період	10
3.1.1.1	Піфагор і піфагорійці	10
3.1.1.2	Геракліт	10
3.1.2	Другий період	11
3.1.2.1	Платон	11
3.1.2.2	Аристотель	12
3.1.3	Третій період	12
3.1.3.1	Епікур	12
3.1.3.2	Полібій	12
3.2	Політична думка стародавнього Риму. Періодизація	13
3.2.1	Перший період	13
3.2.2	Другий період	13

3.2.3	Третій період	14
4	Лекція 4. Політична система суспільства	15
4.1	Поняття політичної системи суспільства її функції та структура. . .	15
4.1.1	Функції політичної системи	15
4.1.2	Рівні політичної системи	15
4.1.3	Структура політичної системи	15
4.2	Громадянське суспільство	16
4.2.1	Риси громадянського суспільства	16
5	Лекція 5. Держава у політичній системі суспільства	17
5.1	Походження, сутність та функції держави	17
5.1.1	Ланцюжок розвитку державно-соціальних відносин	17
5.1.2	Теорії походження та розвитку держави	17
5.1.2.1	Міфологічно-релігійна теорія	17
5.1.2.2	Патріархальна теорія	17
5.1.2.3	Релігійно-схоластична теорія	18
5.1.2.4	Насильницька теорія	18
5.1.2.5	Теорія суспільного договору	18
5.1.3	Сучасне уявлення про поняття держави	18
5.1.4	Основні ознаки держави	18
5.1.5	Функції держави	19
	Внутрішні	19
	Зовнішні	19
5.2	Типологія держав	19
5.2.1	За формою правління	19
5.2.1.1	Монархія	19
5.2.1.2	Республіка	19
5.2.2	За адміністративно-територіальним устроєм	20
5.2.3	За політичним режимом	20
6	Лекція 6. Демократичні основи політичного життя.	21
6.1	Поняття демократії та її зміст	21
6.1.1	Основні елементи демократії	21

6.1.1.1	Рівність	21
6.1.1.2	Свобода	21
6.1.1.3	Гуманізм	21
6.1.2	Переваги демократії над іншими формами правління	22
6.2	Основні принципи демократії	22
6.2.1	Політичний плюралізм	22
6.2.2	Принцип поділу влади.	22
6.2.3	Принцип участі у політичному житті	22
6.2.4	Право більшості та захист права меншості	22
6.2.5	Право меншості	23
6.2.6	Презумпція невинуватості	23
7	Практичне заняття 1	24
7.1	Конфуціанство і легізм	24
7.1.1	Конфуціанство	24
7.1.2	Легізм	27
7.2	Політична думка стародавньої Греції та Риму	29
7.2.1	Стародавня греція	29
7.2.1.1	Ранній період політичної думки Стародавньої Греції	29
7.2.1.2	Період розквіту політико-правової думки Стародавньої Греції	31
7.2.1.3	Період еллінізму політичної думки Стародавньої Греції	34

Лекція 1. Що вивчає політологія?

1. Про сутність політичного
2. Предмет політології та її методологічна база
3. Головні функції політології
4. Роль політичної науки в житті суспільства

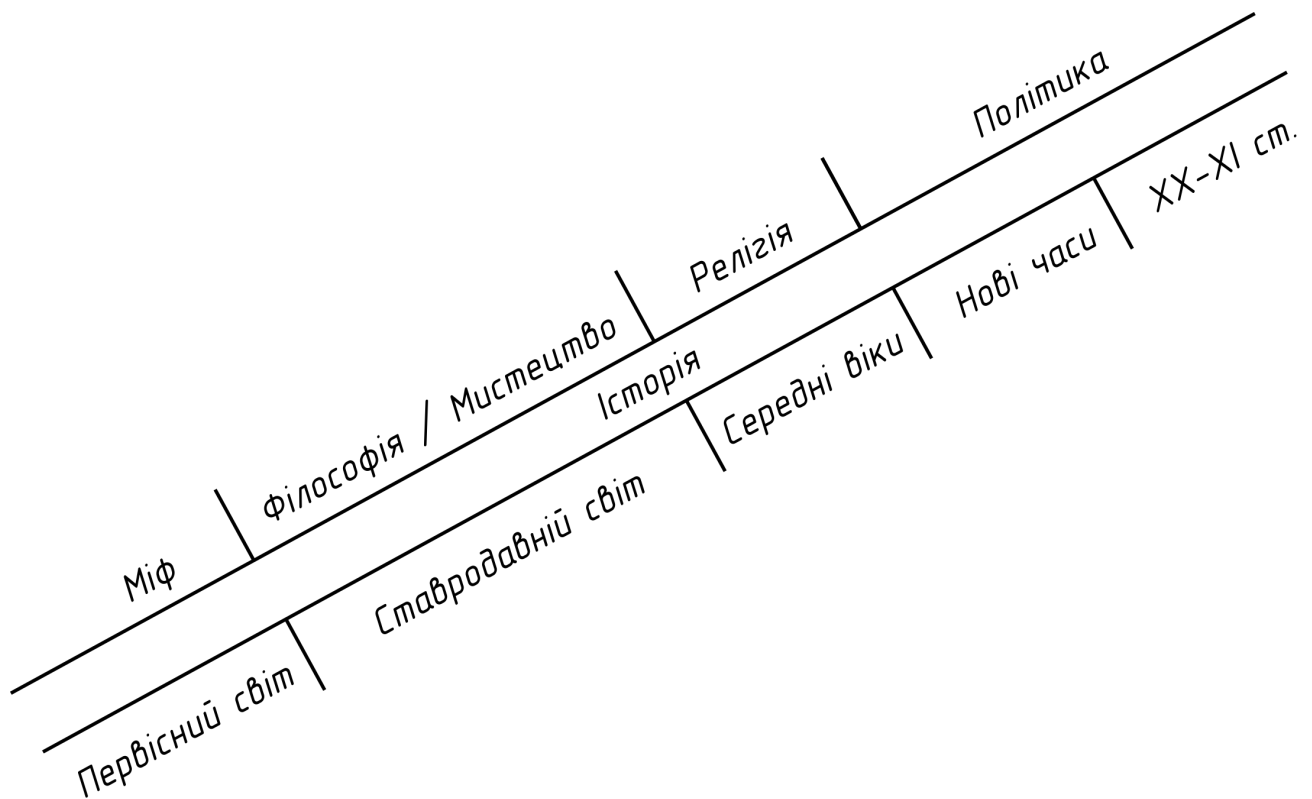

Рис. 1.1: Історія становлення політики

1.1 Політичне явище “політика”

1.1.1 Словниковий підхід

- Політика — це така сфера діяльності яка передбачає реалізацію *загальної волі*. (Микола Руднєв)
- Політика у звичайній інтерпретації означає таку діяльність де є *самостійне керівництво*. (Макс Вебер).
- Політика — це така сфера діяльності, яка є **організованою** діяльністю. (Моріс Дюверже).
- Політика — це така сфера людської діяльності, яка відображає відносини між людьми, групами людей, народами, націями, державами, ядром яких

виступає проблема завоювання, втримання і використання державної влади. (Філософський словник)

1.1.2 Термінологічний підхід

Термін походить від слів “політія”, “політея”.

1. Поліс як особлива форма життя людей на певній території.
2. Держава як спеціальний орган для управління спільним життям людей.

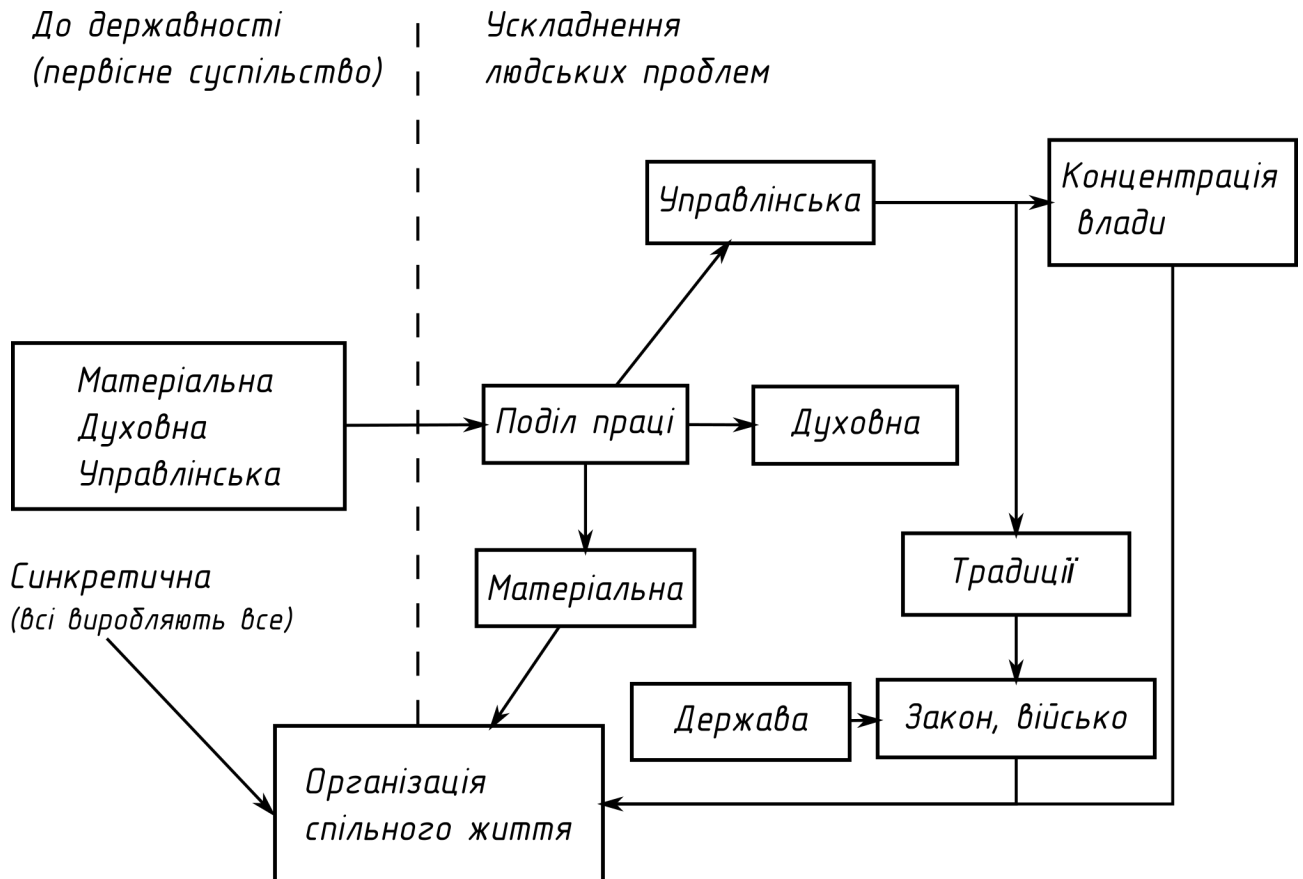

Рис. 1.2: Причини переходу від синкретичного до політичного устрою

1.1.3 Пояснення політики за походженням

“Закон і Сила — основні елементи держави”. — Платон. “Держава”

Політика — це така сфера людської діяльності головними сторонами якої є:

1. Загальна організація спільного життя людей
2. Влада як універсальний засіб досягнення такої організації

Лекція 2. Історія політичних вчень

1. Періодизація політичних вчень.
2. Зародження та розвиток політичної думки в країнах стародавнього сходу.
3. Політичні ідеї та вчення античності.

2.1 Періодизація політичних вчень

Перші класифікації розвитку політичних вчень почали з'являтися у XVI—XVII ст. Проте найбільш точні з'явилися у XX ст.

2.1.1 Періодизація Джорджа Сейбана

Зокрема американський політолог Джордж Сейбейн, запропонував наступну класифікацію:

1. Перший Етап — утворення міст-держав у системах давньосхідних держав.
2. Другий Етап — теорія світової спільноти.
3. Третій Етап — теорія національної держави.

2.1.2 Періодизація Роберта Берні

Берні подає періодизацію політичних вчень використовуючи поняття “духу часу”.

1. Перший період — філософський дух часу (найбільш благодатний період).
2. Другий період — релігійний дух часу (релігія).
3. Третій період — громадянський дух часу (XVI—XIX ст.).
4. Четвертий період — соціальний дух часу (кінець XIX ст.—сьогодення).

2.1.3 Культурно-історичний підхід у класифікації політичних вчень

1. Перший Етап — II—III тис. до н.е — XV ст до н.е — період первісних суспільно-міфологічних вчень в країнах стародавнього сходу.
2. Другий Етап — XV ст. до н.е — період зародження антично-політичних вчень.
3. Третій Етап — поч. XVI — XVII ст. період формування політичної ідеології в добу західноєвропейського середньовіччя та Відродження.
4. Четвертий Етап — Друга половина XVII—XIX ст. — період розвитку буржуазно-капіталістичних відносин, формування ідеї громадянського

суспільства.

5. П'ятий Етап — Друга половина XIX—XXI ст. — розвиток сучасних політичних теорій пов'язаних із дослідженням глобалізованих політичних систем формуванням майбутніх ідеологій лібералізму, демократизму та соціал-демократизму.

2.2 Зародження та розвиток політичної думки в країнах стародавнього сходу

Первісним періодом вважається епоха зародження розвитку давньосхідних держав (сер. III тис до н.е).

Ключовими ознаками в первісній суспільно-морфологічній ідеології є:

1. Домінування релігійно-міфологічного світогляду в культурно-релігійних уявленнях.
2. Панування рабовласницького устрою, глибока міфологізація.
3. Встановлення кастового або верстового суспільно-політичного устрою, який узаконювався звичаєвим правом, або на рівні міфологічно-релігійних вірувань.

На думку мислителя Птаххотепа суспільно політична ієрархія в суспільстві є пірамідальною формою.

2.2.1 Давньоіндійська політична думка

Варта звернути особливу увагу на давньоіндійську політичну думку. Унікальність індії збереглась до 600рр. 20ст. Першоджерелом вважаються веди, які складаються з книг в яких описано перевтілення душі у живій природі. Описано поняття брахми як особливого кодексу поведінки людини у первісному суспільстві.

Закони Ману детально розписували права та обов'язки людей залежно від каст, до якої належить людина. Ману — перший повний збірник законів.

“Артхашастра” — “книга про користь”, авторство якої приписують Каутілья (Чанак'я). Містила в собі 20 книг. В одній з книг описувалось як потрібно здобувати і зберігати владу монарху у суспільстві незалежно від того яка релігія є домінуючою.

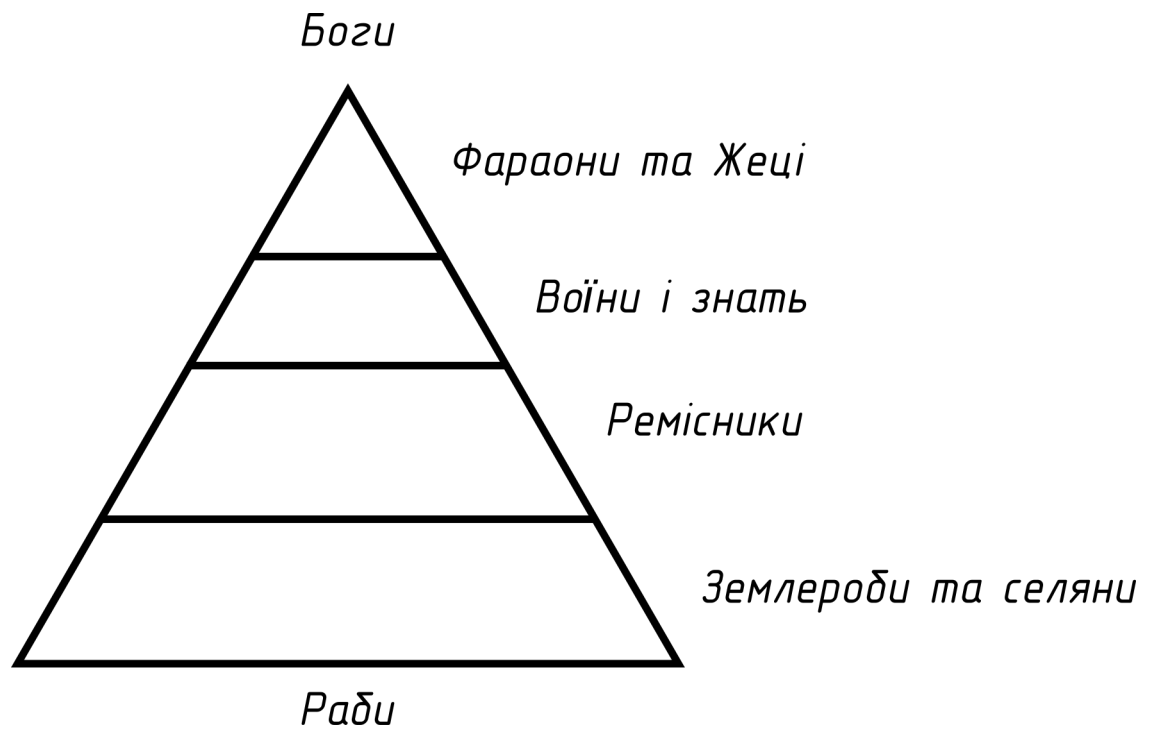

Рис. 2.1: Суспільно політична ієрархія за Птаххотепом

Велика роль відводилась саме постаті монарха, головним призначенням якого є управління спільнотою людей які живуть на певній території. Оскільки будь-яка влада є виключно від Бога, то сам монарх є провідником божим для людей на землі.

2.2.2 Політична думка стародавнього Китаю

Стародавній Китай став перлиною у розвитку національно-наукових вчень суспільно-філософського характеру. У давньому Китаї виникли цілі суспільно-політичні напрями, найбільш важливим для розвитку політичної теорії є напрями конфуціанства та легізму.

2.3 Політичні ідеї та вчення античності

Антична політична думка набула розквіту у XIII-XII ст до н.е. і тісно пов'язана із розвитком стародавньої Гравії та Риму.

Яскравими представником тогочасних політиків є **Солон**, який увійшов в історію як “Афінський реформатор”. Основою добробуту держави Солон вважав порядок, який можна було досягти лише завдяки чіткій організації суспільного життя.

Піфагор із Самоса — видатний філософ та давньогрецький юрист. Перший

мислитель, який піднімає питання про рівність. Найбільшу роль у саморозвитку людини на думку Піфагора відіграє суспільство та соціальне оточення людини. На думку Піфагора людина може вільно функціонувати в суспільстві керівництвом яким здійснюється мудрим правителем, а на чолі держави стоїть закон якому підпорядковуються всі громадяни.

Геракліт Ефеський — активний громадський діяч який досліджував поняття політичної еліти та демосу (народу).

Лекція 3. Політична думка стародавньої Греції та Риму

3.1 Політична думка стародавньої Греції. Періодизація

3.1.1 Перший період

3.1.1.1 Піфагор і піфагорійці

З ідеєю необхідності перетворення суспільних і політико-правових порядків на філософських засадах виступили Піфагор (бл. 580-500 рр.. до н.е.), піфагорійці (Архіт, Лізис, Філолай тощо) і Геракліт. Критикуючи демократію, вони обґрунтовували аристократичні ідеали правління кращих — розумової та моральної еліти.

Піфагор вважав, що «найбільш сприяє міцному існуванню справедливості влада Богів, і, виходячи від неї (як від принципу), він встановив державний устрій, закони, справедливість і правосуддя».

Визначальну роль у всьому світогляді піфагорійців відігравало їхнє вчення про числа. Число, за їхніми уявленнями — це початок і сутність світу. Виходячи з цього, вони намагалися виявити цифрові (математичні) характеристики, притаманні моральним і політико-правовим явищам.

Справедливість, згідно піфагорійцям, полягає в відплату рівним за рівне.

3.1.1.2 Геракліт

Думки протилежної піфагорійській дотримувався Геракліт. Світ утворювався не через злиття, а через поділ, не через гармонію, а через боротьбу. Мислення, згідно Геракліту, властиво всім, однак, більшість людей не розуміють всі керуючого розуму, якому треба слідувати. Виходячи з цього він розділяє людей на мудрих і нерозумних, кращих і гірших.

Принципово загальним для підходів Піфагора і Геракліта є вибір ними інтелектуального критерію для визначення того, що є “кращий”, “благородний” і т.п. Політичні погляди Геракліта характеризуються висловом: “Для мене один коштує десяти, якщо він кращий”.

3.1.2 Другий період

Другий період в давньогрецькій політичній думці пов'язаний з науковою творчістю філософів-софістів найвідомішими з яких є Сократ, Платон та Аристотель.

На цьому етапі відбувається прорив у суспільно-наукових дослідженнях, адже філософи цей час у своєму науковому пізнанні переходять від міфологізму до раціоналізму.

Засновниками софістського напрямку вважається Сократ, досвід якого був покладений у творчість давньогрецького мислителя Платона.

3.1.2.1 Платон

Найвідомішою працею Платона вважається трактат “Держава” в якому він спробував описати концепцію ідеальної держави.

На думку Платона в ідеальній державі має бути 3 стани:

1. Правителі.
2. Воїни.
3. Землероби, виноградарі, ремісники.

Безперечною заслугою Платона є те, що він перший почав досліджувати “правильні” та “неправильні” форми правління:

- “Правильні” форми правління:
 - чиста монархія;
 - чиста аристократія.
- “Неправильні” форми правління:
 - політея;
 - олігархія;
 - тиранія;
 - демократія.

На думку Платона найоптимальнішою формою правління є поєднання монархії та демократії.

3.1.2.2 Аристотель

Наступником Платона став Аристотель вчення якого стали втіленням високоморального античного гуманізму. У своєму творі “Політик” Аристотель розглянув та описав основні засади політичного державного устрою у суспільстві. Найнижчою соціальною формою він вважав сімейну общину, а найвищою — державну організацію.

Будучи ідеалістом Аристотель стверджував, що політика має відігравати морально виховну роль. Найважливішим інструментом політики Аристотель вважав державну організацію, а найвищим благом — справедливість.

На думку Аристотеля ідеальною формою правління є “політія” або “політея” — поєднання демократії та олігархії.

3.1.3 Третій період

Третій період (2 пол. V ст. до н.е) — ознаменував глибоку кризу давньогрецької держави. На період кризи припадає творчість Епікура, Полібія та Зенона Кітанського.

3.1.3.1 Епікур

По своїх філософських поглядах Епікур (347-270 рр. до н.е.) був продовжувачем атомістичного вчення Демокріта. Природа, на його думку, розвивається за своїми власними законами, без участі богів.

Головна мета державної влади і підстави політичного спілкування, за Епікура, полягають у забезпеченні взаємної безпеки людей, подолання ними взаємного страху, неспричинення ними один одному шкоди. Справжня безпека досягається лише завдяки тихого життя і видаленні від натовпу. Виходячи з цього, держава і закон трактуються Епікура як результат договору людей між собою про їхню загальну користь — взаємної безпеки.

3.1.3.2 Полібій

Вчення стоїків зробило сильний вплив на погляди Полібія (кінець III в. до н.е. - II ст. до н.е.) - грецького історика і політичного діяча.

Для нього характерний державницький погляд на події, що, згідно з яким той або інший пристрій держави відіграє визначальну роль у всіх людських відносинах.

Полібій пише: “Хоча кожна влада має повну можливість і шкодити інший, і допомагати, проте у всіх положеннях вони виявляють належне одностайність, і тому не можна було вказати кращого державного устрою”.

Історію виникнення державності і наступної зміни державних форм Полібій зображує як природний процес, що відбувається за “законом природи”. Всього є шість основних форм держави, які в порядку їхнього природного виникнення і зміни займають таке місце в рамках повного циклу: царство, тиранія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія.

Звичаї і закони характеризуються Полібієм в якості двох основних почав, властивих кожній державі. Він підкреслював взаємозв’язок і відповідність між добрими звичаями та законами, хорошими мораллю людей і правильним пристроєм їх державного життя.

3.2 Політична думка стародавнього Риму. Періодизація

З кінця III ст. до н.е в Античній добі розпочинається Римський період, який можна умовно поділити на 3 періоди.

3.2.1 Перший період

Історичні межі: *(кінець III ст. до н.е 2 пол I ст. до н.е)*. Царський період римської античної доби.

3.2.2 Другий період

Історичні межі: *(кінець I ст. до н.е до кінця I ст. н.е)* Республіканський період. Активно розвивається наука і мистецтво.

Одним з представників цього періоду є **Марк Туллій Цицерон** — філософ, політик, трибун у Давній римській республіці. Найвідомішими його творами є записані виступи діалогів до народу: “Діалог про державу” та “Про закон”.

Позиція Цицерона щодо завдань держави та державного устрою:

- Найважливішим завданням держави є майнових інтересів громадян.

- Приватна власність — священне право кожного, підтримка власного добробуту та добробуту власної сім'ї.
- Державна влада тримається на народному мандаті, який вільні громадяни надають обраному монарху чи правителю для справедливого управління у суспільстві.

3.2.3 Третій період

Історичні межі: *(кінець I ст. до н.е до 476 р.)* Економічне падіння.

На період кризи припадає творчість стоїка Луція Аннея Сенеки, найвідомішим твором якого є “Листи до Луція”, у якому автор описує глибоку кризу римського суспільства, природні закони та цінності.

Лекція 4. Політична система суспільства

1. Поняття політичної системи суспільства її функції та структура.
2. Громадянське суспільство.
3. Політичні режими.
4. Демократизація політичної системи: історична логіка та проблеми пост-тоталітарної реформації.

4.1 Поняття політичної системи суспільства її функції та структура.

Політична система суспільства (далі *ПСС*) — ключове поняття політології. Означає що політичне життя є системним. Система підпорядковується двом правилам:

1. Упорядкування
2. Взаємодія та взаємозумовленість. (В політичному житті суспільства немає ізольованих процесів)

ПСС — система або сукупність державних та недержавних соціальних інституцій які здійснюють певні політичні функції, пов'язані з реалізацією державної або політичної влади.

4.1.1 Функції політичної системи

1. Політичне ціле-покладання.
2. Владно-політична інтеграція суспільства.
3. Регулювання режиму політичної діяльності.
4. Цілісний управлінський вплив на суспільні процеси.

4.1.2 Рівні політичної системи

1. **Базовий** — рівень генерації політики.
2. **Організаційний** — рівень політичної системи де роль окремих політичних діячів дуже суттєва.

4.1.3 Структура політичної системи

- **Функціональна:**
 - влада;

- політичні відносини.
- **Організаційна:**
 - держава;
 - політичні інститути;
 - політичні партії;
 - громадські організації;
 - ЗМІ.

4.2 Громадянське суспільство

Гегель — німецький філософ, автор твору “Філософія права”. Один з розділів цього твору описує громадянське суспільство виділяючи два основні принципи:

1. Принцип приватного інтересу.
2. Держава зобов’язана юридично: фактично створити умови для реалізації громадянами приватних інтересів.

4.2.1 Риси громадянського суспільства

1. Добровільний характер (відсутність насильства).
2. Переважання горизонтальних зв’язків між людьми над вертикальними.
3. Автономна воля громадянина.

Лекція 5. Держава у політичній системі суспільства

1. Походження, сутність та функції держави.
2. Типологія держав
3. Правова держава. Сутність та основні риси.

5.1 Походження, сутність та функції держави

Поряд із політичною владою, державна організація спричиняє цілеспрямований вплив на політичну систему суспільства.

Зокрема, політична влада здійснює ключові функції із управління, регулювання та правового контролю у політичній системі, а держава наділена основною функцією з організації цілісного суспільно-політичного процесу.

Держава — політична форма організації суспільства.

5.1.1 Ланцюжок розвитку державно-соціальних відносин

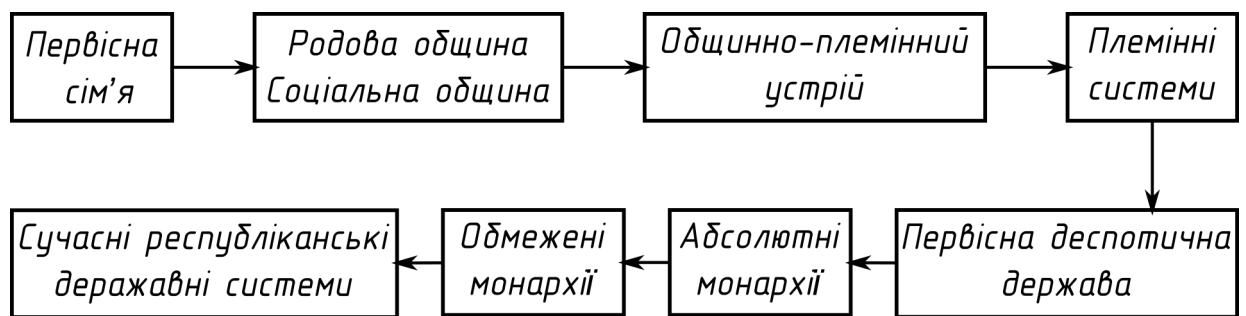

Рис. 5.1: Ланцюжок розвитку державно-соціальних відносин

5.1.2 Теорії походження та розвитку держави

5.1.2.1 Міфологічно-релігійна теорія

Згідно цієї теорії держава — дарунок богів, а державний порядок ототожнюється з сакральним віруванням. Представники: Зороастр, Птаххетеп.

5.1.2.2 Патріархальна теорія

Держава — це сім'я, а порядок і закон відповідають нормам сімейного порядку. Представники: Конфуцій, Платон.

5.1.2.3 Релігійно-схоластична теорія

Держава — це небесний світ в якому повинні панувати біблійні закони. Представники: Августин Блаженний, Фома Аквінський.

5.1.2.4 Насильницька теорія

Держава як організація в якій панують ті які мають фізичні або психічні здібності підкорювати слабших. Представники: Ніколо Макіавелі, Петрожицький.

5.1.2.5 Теорія суспільного договору

Основоположником теорії є Аристотель. Період розквіту — просвітництво XVIII—XIV ст. Представники: Гобс, Локк, Шарль Луї Монтеск'є.

5.1.3 Сучасне уявлення про поняття держави

У сучасному розумінні державна організація — це структура органів та інституцій, які наділені юридичним правом організовувати та регулювати суспільний процес на певній чітко визначеній території з відповідною системою економічних, культурних та ідеологічних цінностей.

5.1.4 Основні ознаки держави

1. Чітко визначена територія з обмеженими кордонами.
2. Народонаселення.
3. Наявність органів верховної влади.
4. Наявність єдиної економічної, податкової та правової системи.
5. Регулярна армія. (Виключення: Швейцарія).
6. Валюта.
7. Державна мова.
8. Національна символіка.

5.1.5 Функції держави

Внутрішні

- економічно-податкова;
- соціальна;
- законотворча;
- ідеологічна;
- екологічна;
- оборонна;
- медична;
- освітня;
- культурно-виховна.

Зовнішні

- міжнародної співпраці;
- міжнародної оборони та підтримки миру у світі.

5.2 Типологія держав

У сучасній політичній теорії використовуються 3 основні критерії у класифікації держав:

5.2.1 За формою правління

5.2.1.1 Монархія

Монархія — форма правління за якої джерелом влади вважається монарх. Влада передається у спадок.

Монархія поділяється на:

- абсолютну-одноосібну;
- обмежену:
 - парламентська — обмежена певним державним органом;
 - конституційна — правління монарха обмежується конституцією (Японія, Йорданія, Марокко, Саудівська Аравія).

5.2.1.2 Республіка

Правління ґрунтується на народовладді, народ обирає суб'єктів для законодавчих та виконавчих органів. 70% держав є республіканськими.

Республіки бувають:

- президентські — основні повноваження в руках президента (США);
- парламентські — важелі впливу в руках законодавчого органа (Італія, Молдова);
- змішані:
 - президентсько-парламентські (Франція);
 - парламентсько-президентські (Швейцарія).

5.2.2 За адміністративно-територіальним устроєм

- унітарні;
 - проста унітарна;
 - складна унітарна;
- федерація — союз автономних державних одиниць;
 - договірні;
 - конституційні;
- конфедерація — союз незалежних держав на взаємовигідних засадах, на певний час.

5.2.3 За політичним режимом

- тоталітарні;
- авторитарні;
- демократичні;
- теократичні.

Лекція 6. Демократичні основи політичного життя.

1. Поняття демократії та її зміст.
2. Основні принципи демократії.

6.1 Поняття демократії та її зміст

Демократія (демос — народ, кратос — влада).

- Демократія як світогляд окремих людей чи груп.
- Як громадсько-політичний рух.
- Як принциповий метод та режим функціонування певних політичних систем.

6.1.1 Основні елементи демократії

6.1.1.1 Рівність

- Рівність перед законом.
- Рівність політичних прав і свобод.
- Рівність самореалізації (але не матеріальної).

6.1.1.2 Свобода

- **Економічна свобода** — людина незалежно від держави заробляє, та витрачає власні кошти.
- **Політична свобода** — можливість обирати будь-яку форму політичної участі, в залежності від власного бажання та згідно чинного законодавства.
- **Ідеологічна свобода** — вільне отримання інформації та висловлення своїх думок в рамках закону.

6.1.1.3 Гуманізм

Гуманізм вимагає ставити в центр політичної діяльності суб'єктів інтереси людини.

Механізми реалізації гуманізму:

- Демократія для загального миру.

- Заперечення насильства у будь-якій формі.
- Еволюційний характер ведення демократії.

6.1.2 Переваги демократії над іншими формами правління

1. **Над елітарною:** демократія — масова форма правління.
2. **Над авторитарною:** не використовує насильницьких методів.
3. **Над тоталітарною:** поділ влади.
4. **Над охлократією:** впорядкованість, дієвість.

6.2 Основні принципи демократії

6.2.1 Політичний плюралізм

- Розуміння суспільства як соціальних груп і прошарків які мають різні статуси та інтереси.
- Заперечення монополії на владу з боку будь-якої суспільної групи чи прошарку.
- рішення приймаються у взаємодії різних політичних сил.

6.2.2 Принцип поділу влади.

- Розподіл політичної і державної влади між незалежними суб'єктами.
- Всі гілки державної влади формуються демократичним шляхом.
- Всі гілки державної влади звітують перед виборцями.
- Всі гілки влади функціонують в рамках конституційних повноважень.
- Всі гілки державної влади взаємодіють між собою.

6.2.3 Принцип участі у політичному житті

Даний принцип передбачає можливість повної участі громадян у політичному житті держави, добровільно та в межах закону

Види участі в політичному житті:

- Пряма політична участь.
- Представницька — громадянин передає частину повноважень довіреній особі.

6.2.4 Право більшості та захист права меншості

Рішення вважається законним та правомірним, якщо за нього проголосувала більшість:

- конституційна (60—75%);
- абсолютна (50% + 1 голос);
- проста (50% + 1 голос від голосуючих).

6.2.5 Право меншості

Меншість має право відстоювати свою позицію усіма законним способами підпорядковуючись рішенням більшості.

6.2.6 Презумпція невинуватості

Будь-яка людина з самого початку є невинуватою. Винуватість може довести лише особлива інстанція. Не існує колективної вини.

Практичне заняття 1

7.1 Конфуціанство і легізм

7.1.1 Конфуціанство

Засновником давньокитайської філософії і навіть “творцем” духовного обличчя китайця був Жун-ні, або Кун Фуцзи, що став відомим у Європі через два тисячоліття після своєї смерті як Конфуціус (*укр.* — *Конфуцій*). В “Історичних записках” давньокитайського історика Сима Цяня говориться, що Кун Фуцзи народився у царстві Лу у двадцять другого році правління Сун Гуна (тобто у 551 р. до нашої ери), коли батько його, що правив у Лу повітом Цзоу, був дуже старий, а мати молода; вмер він у 479 р. до н.е. (прожив 72 роки).

Джерелом наших відомостей про Конфуція і конфуціанство є конфуціанська письмова традиція, і наперед всього “Чотирикнижжя”. У нього входять:

“Дасює” — керівництво для чиновників, написане учнем Конфуція Цзен Цзи; “Жунь-юнь” (“Золота середина”, “Середина та сталість”, “Незмінна середина”, написана онуком Конфуція Цзи Си; “Лунь-юй” (“Бесіди та вислови”), записані учнями філософа думки як його самого, так його учнів; “Мен-цзи” — книга конфуціанця Мен-цзи, що жив через сторіччя після Конфуція. Конфуціанство відобразилося і на вищезгаданому “П’ятикнижжі”, де, згідно з традицією, “Ши-цзин” та “Шу-цзин” були відредаговані Конфуцієм, “Ли-цзи” написана конфуціанцями, а “Чунь-цю” — Конфуцієм. Серед конфуціанських книг головна для нас — “Лунь-юй”. У період імперії Цинь вона була спалена, потім відновлена у трьох варіантах. Прийнятий зараз текст складається з дванадцяти глав. Цю книгу освічений китаєць вивчав напам’ять ще у дитинстві та керувався їй усе життя.

Конфуцій був вихідцем з аристократичного, але обіднілого рода. Це не могло відбитися на його вченні, яке сполучає в собі елементи нового з елементами стародавності. Сам Конфуцій розповідає про себе, що у дитинстві він жив бідно, та йому довелося навчитися тому, що не має ціни у тому суспільстві, у якому він живе (Конфуцію доводилося бути і пастухом, і сторожем), що у п’ятнадцять років він звернув свої думки до навчання, у тридцять — здобув самостійність, у сорок — звільнився від сумнівів, у п’ятдесят — пізнав волю неба, у шістдесят — на-

вчився відокремлювати правду від неправди, у сімдесят — став іти за бажанням свого серця, при цьому не порушуючи ритуалу. У нього було безліч учнів; імена двадцяти двох збереглися.

Конфуцій самокритичний. Він не вважав, що народився вже зі своїми знаннями. Своїми знаннями він вдячний наполегливості та навчанню. Його творчі здібності невеликі. Хоча він часто цілими днями нічого не їсть, а ночами не спить — все думає, - користі від цього, як йому здається мало, і він не тільки створює, скільки передає. Усі його знання — плід любові до стародавності, у яку він вірить та яку він любить. Він з захопленням говорить про “Ши-цзин” — ця книга “може надихнути, розширити кругозір, зблизити з іншими людьми, навчити, як стримувати своє незадоволення”.

Конфуцій не вважав себе і тим, хто втілює в себе етичний потенціал, — “шляхетною людиною”. Філософ не повинен ні журитися, ні сумніватися, ні лякатися. Про нього мало хто знає. Інша річ, з гіркотою зауважує Конфуцій, якщо б він показав майстерність стрільби з луку чи керуванням колісницею. Чи не зайнятися цим? Його не залучають до керування державою, хоча він “через три роки домігся б успіхів”. Адже усе його вчення — мистецтво керування державою, навіть “Книгу пісень” він вивчає з цілю удосконалити це мистецтво.

Таке мистецтво і є предметом його вчення. Але Конфуцій ототожнює його з мистецтвом справедливості, моральності. Політика у нього тотожна етиці. Конфуцій не виключає культу неба; навпроти, він повністю приймає той ритуал поклоніння небу, який існував у Китаї та котрий повністю міг здійснити лише ван.

Доля самого вчення Конфуція залежить від волі неба, та воно і нього прихильне. Він пізнав волю неба у п’ятдесят років, і усе його життя — служіння цій волі; небу він вдячний усім. І хоча люди не знають його, з нього достатньо того, “що небо знає мене”. Людей він не звинувачує. Проте небо Конфуція — це вже не міфологічне небо “Ши-цзина”. У Конфуція немає навіть згадки про Шанді, верховного владику, вишнього государя великих небес “Ши-цзина”. Небо Конфуція — відволічена, безлична сила, доля, закон, дао. Це правильний шлях, моральний принцип, якому потрібно слідувати.

Нема про що молитися тому, хто провинився перед небом (“Лун’юй”, гл. “Баю”). Небо породило в мені де (гл. “Шуер”). Хто не признає долі, той не може

вважатися шляхетною людиною (гл. “Яо ює”). Конфуцій повністю поділяє традиційний культ предків, жертвоприношення духам предків, дух землі, зерна... Проте у Конфуція прослизає думка, що живі люди цінніші вмерлих, що служіння людям важливіше ніж служіння духам, або б він не говорив “Не навчившись служити людям можна б було служити духам?”. Більш того, почитаючи духів, треба бути від них подалі. Жертви потрібно приносити лише своїм предкам.

Звертаючись до головного предмета своїх роздумів — до суспільства, Конфуцій знаходить його стан незадовільним. Цей стан викликає в нього почуття скорботи: мораль не удосконалюється, вивчене не повторюється, принципам боргу не сліднують, недобрі вчинки не виправляють, “людей, розуміючих мораль мало”. Люди здавна не володіють таким найвищим принципом поведінки як “золота середина”. Соціально-моральний ідеал Конфуція у минулому. У всякому випадку, йому так здається. Він захоплюється давниною: раніше усе було краще, у давні часи не звертали уваги на дрібниці, вели себе гідно, відрізнялися прямоотою, вчилися для того щоб удосконалюватися, уникали людей з поганими виразами та манерами. Конфуцій звеличує древніх правителів (Яо, Шуня, Юя та інших), давні ритуали, ритуальну музику.

Звичайно, важко виділити саме головне у Конфуція. Його вчення далеке від ідеалу філософії як системно-раціоналістичного світогляду. Світоглядницький аспект філософії у Конфуція розвинений слабо. Краще з раціоналізованістю. І зовсім погано з логічною систематизованістю. Тому важко сказати, у якому ціннісному відношенні стоять у нього поняття “золота середина” (жун юн), “людинолюбство” (жень) та “взаємність”.

Мабуть, “взаємність” є у Конфуція найвищим моральним імперативом, тим самим “одним словом”, вказати яке просив його учень, щоб він міг користуватися їм усе життя. Конфуцій відповів: “Це слово — взаємність”. У тексті Лун’юй є і більш розгорнений варіант цього ж морального заповіту: “Не роби людям того, чого не бажаєш собі, і тоді у державі і родині до тебе не будуть почувати ворожнечі”.

Що стосується “золотої середини”, або “золотої міри”, то ці поняття як би регламентують поведінку людини. Середина у поведінці — середина між обережністю та нестриманістю. Знайти, точніше говорячи, кожного разу вміти знайти

таку середину важко. Звичайно люди або не дуже обережні, або занадто нестримані.

Шляхетна людина вчиняє так, як велить обов'язок, думає про мораль. Дрібна людина думає про те, як би краще улаштуватися; “шляхетна людина думає про те, як би не порушити закони; дрібна людина думає про те, як здобути вигоду. “Шляхетна людина допомагає робити красиві вчинки і не допомагає робити некрасивих. Дрібна людина вчиняє протилежним способом”. “Шляхетна людина, впадаючи у нестаток, стійко це переносить, проста людина, впадаючи у нестаток, розпускається”.

“Шляхетна людина боїться трьох речей: вона боїться веління неба, великих людей, та слів абсолютно мудрих, дрібна людина не знає ні волі неба і не лякається його, зневажає великих людей, що займають високе місце; лишає без уваги слова мудрих людей”. “Про шляхетну людину не можна судити по дрібницях, йому можна довірити великі справи. Дрібній людині не можна довірити великі справи, але про нього можна судити по дрібницях”.

У Конфуція було багато учнів, серед них — Мен Цзи та Сюнь Цзи, вони за основу свого вчення брали вчення Конфуція, та додавали більш дрібні питання. Хань Фейцзи — останній крупний філософ періоду Жаньго, син Сюнь Цзи, засвоїв вчення Конфуція та вніс деякі додатки, наприклад, що людина зла від народження (продовження вчення батька).

У цілому конфуціанство можна визначити як ідеологію аристократії, що намагається відновити своє право на володіння, владу і свій світогляд у відповідності з духом часу. Але не можна не відмітити революційність поглядів Конфуція для свого часу, об'єднання роздрібнених думок та поглядів, висловів у цілу ідеологію та вчення. Навіть у наш час визнається непорушний авторитет Конфуція, у різних країнах є багато конфуціанських товариств. У Китаї ніколи не порушували конфуціанську ідеологію і зараз вона панує у країні.

7.1.2 Легізм

Засновником школи законників вважається Гуань Чжун (VIII — VII ст. до н.е.), хоча найбільший внесок у розробку доктрини цієї школи внесли Шан Ян (IV ст. до н. е.) і Хань Фей (III ст. до н. е.). Шан Ян, окрім свого теоретичного вкладу, прославився своїми реформами, які він здійснив, будучи радником пра-

вителя імперії Цинь. Суть його новацій полягала в тому, що він ввів приватну власність на орні землі і створив систему загального доносу. Хань Фей навчався у конфуціанця Сюнь-цзи і успадкував його теорію про спочатку злий природі людини, вписавши її в доктрину легізму. Центральним поняттям школи законників, завдяки якому вона і отримала свою назву, є закон (фа). Філософи цього напрямку китайської думки протиставляли юридичний єдиний закон конфуціанської благопристойності-ли. Суспільство. Стосунки у державі, з точки зору теоретиків легізму, повинні вибудовуватися суто на основі примусу і страху покарання. На відміну від конфуціанців, уподібнюватися суспільство великій родині, в якій влада батька-правителя ґрунтується на шанобливості (сяо) дітей-підданих, законники розглядають державу як бездушного механізму. Завдання самодержавного і один правителя - «ослаблення народу», тому необхідно обмежити його утворення та повністю підпорядкувати добробут людей владі государя. У централізованому єдино-40 владі бачили представники легізму запорука могутності Китаю і процвітання. Основними методами управління суспільством для законників були нагороди і покарання, причому акцент був зроблений на покарання: «необхідно перш за все мати закони про покарання» готовність піти за нього на смерть, безумовне підпорядкування закону та військові заслуги, на підставі яких правитель призначає чиновників на відповідні посади. Однак при призначенні ані сам правитель, ні його чиновники не повинні керуватися особистими примхами, а тільки вигодою, користю для всієї країни в цілому, причому таким чином, щоб враховувати матеріальні інтереси підданих. Полеміка з конфуціанством. Полеміка з конфуціанством. Головними опонентами законників виступали конфуціанці. Якщо послідовники Кун Фу-цзи звеличували давнину, то представник легізму Шан Ян стверджував: «щоб принести користь державі, не обов'язково наслідувати давнини», оскільки «мудрий творить закони, а дурний обмежений ними; обдарований змінює ритуал, а нікчемний пов'язаний ритуалом» можуть бути змінені у відповідності з нагальними потребами суспільства на даний момент. Якщо конфуціанці вважали головною чеснотою людинолюбство / гуманність (жень), то для Шан Яна «доброта й любов до людей - мати провини», а справжня доброчесність цілком ґрунтується на страху покарання і вона може бути досягнута тільки «шляхом страт і примирення справедливості з насильством». Інший впливовий представник легізму Хань Фей-цзи, учень конфуціанця Сюнь-цзи, виходячи з тези свого вчителя про злу природу лю-

дини, наполягав на тому, що людська природа не може бути змінена вихованням (як вважав Сюнь-цзи), а повинна бути пригнічена покараннями Його уподобання в страху перед ними. У свого конфуціанського вчителя Хань Фей-цзи запозичив ж і положення про необхідність введення повної одностайності в державі, але звернув ця теза не лише проти філософських вчень, назвавши їх «дурними і брехливими, заплутаними і суперечливими» конфуціанства, яке «культурою підриває закони» книжників-інтелектуалів, міркував Хань Фей-цзи, «не можна досягти того, щоб простий народ наполегливо трудився і трохи менше балакав мовою» вельми впливовою доктриною, яка набула статусу офіційної ідеології в імперії Цинь за імператора Цинь Ши-Хуані (III ст. до н.е.), Та й згодом її положення так чи інакше використовувалися китайськими правителями і державними діячами аж до теперішнього часу.

7.2 Політична думка стародавньої Греції та Риму

7.2.1 Стародавня греція

7.2.1.1 Ранній період політичної думки Стародавньої Греції

На ранній стадії свого розвитку погляди стародавніх народів на світ носять міфологічний характер. У ці часи політичні і правові погляди ще не виділилися в самостійну область і являють собою складову частину цілісного міфологічного світогляду. У міфі панує уявлення про божественне походження існуючих відносин влади і порядку.

Право і закон ще не виділилися в особливу сферу норм і існують у вигляді аспекту релігійно схвалюваного порядку приватної, суспільного і державного життя. У законах цього часу тісно переплетені міфологічні, релігійні, моральні, соціально-політичні моменти, і законодавство в цілому зводиться до божественного першоджерела. Закони приписуються або прямо богам, або їх ставленикам - правителям.

Політичні та правові вчення з'являються лише в ході досить тривалого існування ранньокласових суспільств і держав. Стародавні міфи втрачають свій сакральний характер і починають зазнавати етичної і політико-правової інтерпретації. Особливо це виявляється в поемах Гомера і Гесіода. Згідно з їх трактуванні, боротьба богів за владу над світом і зміна верховних богів (Уран - Крон - Зевс)

супроводжувалася зміною принципів їхнього правління і владарювання, що виявлялося не тільки у взаєминах між богами. Але і в їх відносинах до людей, у всьому порядку, форми та правила земної суспільного життя.

Характерні для поем Гомера і Гесіода спроби раціоналізації уявлень про етичне, морально-правовому порядку в людських справах і відносинах отримують подальший розвиток у творчості семи мудреців Стародавньої Греції. До них зазвичай зараховувалися Фалес, Піттак, Періандр, Біант, Солон, Клеобул і Хілон. У своїх коротких висловах (гномів) ці мудреці сформулювали вже цілком раціональні і світські за своїм духом етичні й політичні сентенції. Мудреці наполегливо підкреслювали основне значення панування справедливих законів у полісного життя. Багато хто з них самі були активними учасниками політичних подій, правителями або законодавцями і доклали чимало зусиль для практичної реалізації своїх політико-правових ідеалів. Дотримання законів, на їхню думку, - істотна відмінна риса благоустроєного поліса. Так, найкращим державним устроєм Біант вважав таке, де громадяни бояться закону в тій же мірі, в якій боялися б тирана. З ідеєю необхідності перетворення суспільних і політико-правових порядків на філософських засадах виступили Піфагор, піфагорійці (Архіт, Лізис, Філолай тощо) і Геракліт. Критикуючи демократію, вони обґрунтовували аристократичні ідеали правління “кращих” - розумової та моральної еліти. Визначальну роль у всьому світогляді піфагорійців відігравало їхнє вчення про числа. Число, за їхніми уявленнями - це початок і сутність світу. Виходячи з цього вони намагалися виявити цифрові (математичні) характеристики, притаманні моральним і політико-правовим явищам. При висвітленні проблем права та справедливості піфагорійці першими почали теоретичну розробку поняття “рівність”, настільки істотного для розуміння ролі права як рівної міри при регулюванні суспільних відносин. Справедливість, згідно піфагорійцям, полягає в відплату рівним за рівне. Ідеалом піфагорійців є поліс, в якому панують справедливі закони. Законоступність вони вважали високою чеснотою, а самі закони - великою цінністю. Найгіршим злом піфагорійці вважали анархію. Піфагорейские уявлення про те, що людські стосунки можуть бути очищені від чвар і анархії і приведені в належний порядок і гармонію, надалі надихали багатьох прихильників ідеального ладу людського життя. Автором однієї з таких ідеальних моделей поліса був Фалей Халкедонський, який стверджував, що всякого роду внутрішні заворушення виникають через питання, що стосуються вла-

сності. Щоб досягти досконалого пристрою полісного життя, необхідно зрівняти земельну власність усіх громадян. Думки протилежної піфагорейському дотримувався Геракліт. Світ утворився не через злиття, а через поділ, не через гармонію, а через боротьбу. Мислення, згідно Геракліту, властиво всім, однак, більшість людей не розуміють всі керуючого розуму, якого треба дотримуватися. Виходячи з цього він поділяє людей на мудрих і нерозумних, кращих і гірших. Принципово загальним для підходів Піфагора і Геракліта є вибір ними інтелектуального критерію для визначення того, що є «кращий», «благородний» і т.п. Соціально-політична нерівність виправдовується Гераклітом як неминучий, правомірне і справедливий результат загальної боротьби. Критикуючи демократію, де править натовп і немає місця кращим, Геракліт виступав за правління кращих. На його думку для формування і прийняття закону зовсім не обов'язково загальне схвалення на народних зборах: головне в законі - його відповідність загального логосу (всеуправляючого розуму), розуміння чого одному (краще) більш доступно, ніж багатьом.

7.2.1.2 Період розквіту політико-правової думки Стародавньої Греції

Розвитку політико-правової думки в V столітті значною мірою сприяло поглиблення філософського і соціального аналізу проблем суспільства, держави, політики і права. У навчаннях Демокріта зустрічається одна з перших спроб розглянути виникнення і становлення людини, людського роду і суспільства як частина природного процесу світового розвитку. У ході цього процесу люди поступово під впливом потреби придбали всі свої основні знання та вміння, необхідні для суспільного життя. Таким чином, людське суспільство з'являється лише після довгої еволюції як результат прогресивного зміни вихідного природного стану. У цьому сенсі суспільство, поліс, законодавство створені штучно, а не дані за природою.

Однак саме їх походження являє собою природно-необхідний, а не випадковий процес. У державі, за Демокрітом, представлені загальне благо і справедливість. Інтереси держави понад усе, і турботи громадян мають бути спрямовані до його кращому влаштуванню й управління. Для збереження державної єдності потрібно єднання громадян, їх взаємодопомога, взаємозахист і братерство.

Закони, за Демокрітом, покликані забезпечити впорядковану життя людей у полісі, але щоб дійсно досягти цих результатів, необхідні відповідні зусилля і з

боку самих людей, їх покору законом. Закони, відповідно, потрібні для звичайних людей для того, щоб приборкати властиві їм заздрість, розбрат, взаємне заподіяння шкоди. З цієї точки зору мудрій людині подібні закони не потрібні.

В умовах зміцнення і розквіту античної демократії політико-правова тема широко обговорювалася і була пов'язана з іменами софістів. Софісти були платними вчителями мудрості, в тому числі і в питаннях держави і права. Багато з них були видатними просвітителями своєї епохи, глибокими і сміливими новаторами в області філософії, логіки, гносеології, риторики, етики, політики і права. Софісти не складали якоїсь єдиної школи і розвивали різні філософські, політичні та правові погляди. Розрізняли два покоління софістів: старших (Протагор, Горгій, Продік, Гіппій та ін) і молодших (Фрасімах, Калликл, Ликофрон та ін.) Багато хто з старших софістів дотримувалися загалом демократичних поглядів. Серед молодших софістів поряд з прихильниками демократії зустрічаються прихильники та інших форм правління (аристократії, тиранії).

Сократ був принциповим і основним критиком софістів. Вже за життя він був визнаний наймудрішим з усіх людей. Сперечаючись з софістами, він разом з тим сприймав ряд їхніх ідей і по-своєму розвинув розпочате ними просвітницьке справу. Сократ займався пошуками раціонального, логічно-понятійного обґрунтування об'єктивного характеру етичних оцінок, моральної природи держави і права. Обговорення морально-політичної проблематики Сократ підняв на рівень понять. Тим самим закладалися початку власне теоретичного дослідження в даній області.

Сократ розрізняв природне право і закон поліса, але він вважав, що і природне право і полісний закон сходять до розумного початку. Своїм понятійним підходом Сократ прагнув відобразити і сформулювати саме цю розумну природу моральних, політичних та правових явищ. На цьому шляху він прийшов до висновку про торжество розумного, справедливого і законного. У плані практичної політики сократовские ідеї означали правління знаючих, тобто обґрунтування принципу компетентного правління, а в теоретичному плані - спробу виявити і сформулювати морально-розумну основу і сутність держави. Учень і послідовником Сократа був Платон. Держава трактується їм як реалізація ідей і максимально можливе втілення світу ідей в земному суспільно-політичному житті - в полісі. У

своєму діалозі “Держава” Платон, конструюючи ідеальне справедливу державу, виходить з того відповідності, яке, за його уявленнями, існує між космосом в цілому, державою і окремою людською душею. Справедливість у тому, щоб кожен початок займався своєю справою і не втручався в чужі справи. «Держава виникає, коли кожен з нас не може задовольнити сам себе, але потребує ще багато в чому», — писав Платон. Визначаючи поліс, як спільне поселення, обумовлене загальними потребами, Платон докладно обґрунтовує положення про те, що найкраще задоволення цих потреб вимагає поділу праці між громадянами держави. Ідеальна держава Платона — справедливе правління кращих. Цим він поділяє природно-правове положення Сократа про те, що законне і справедливе одне і те ж, оскільки в їх основі лежить божественне начало. Подальший розвиток і поглиблення античної політико-правової думки після Платона пов’язане з ім’ям його учня і критика - Арістотеля. Він зробив спробу всебічної розробки науки про політику. Політика як наука в нього тісно пов’язана з етикою. Наукове розуміння політики припускає, за Арістотелем, розвинуті уявлення про моральність, знання етики. Об’єктами політичної науки є прекрасне і справедливе, але ті ж об’єкти як чеснот вивчаються і в етиці. Етика постає як початок політики, введення до неї. Аристотель розрізняє два види справедливості: урівнює і розподіляє. Критерієм зрівнює справедливості є “арифметичне рівність”, сферою застосування цього принципу — область громадянського-правових угод, відшкодування шкоди, покарання і т.д. Розподіляє справедливість виходить з принципу “геометричного рівності” і означає розподіл загальних благ по гідності, пропорційно внеску і внеску того чи іншого члена спілкування. Тут можливо як рівне, так і нерівне наділення відповідними благами (владою, честі, грошима). Результатом етичних досліджень, суттєвим для політики, є положення про те, що політична справедливість можлива лише вільними і рівними людьми, які належать до однієї спільноти, і має на меті їх самозадоволення. Аристотель у своїй праці «Політика» пише: «Суспільство, що складається з кількох селищ, є цілком завершене держава, яка досягла, можна сказати, в повній мірі самодостатнього стану і виникла заради потреб життя, але існуюче заради досягнення благаго життя». Людина за своєю природою істота політична, і в державі завершується розвиток цієї політичної природи людини.

7.2.1.3 Період еллінізму політичної думки Стародавньої Греції

Криза давньогрецької державності чітко проявився в навчаннях про державу і право періоду еллінізму. В останній третині IV століття до нашої ери грецькі поліси втрачають свою незалежність і потрапляють спочатку під владу Македонії, а потім Риму. Походи Олександра Македонського поклали початок еллінізації Сходу і формуванню елліністичних монархій. Вчення Епікура, стоїків і Полібія були відображенням політико-правова думка цього періоду. За своїм філософським поглядам Епікур був продовжувачем атомістичного вчення Демокріта. Природа, на його думку, розвивається за своїми власними законами, без участі богів. Етика — сполучна ланка між його фізичними та політико-правовими уявленнями. Етика Епікура носить індивідуалістичний характер. Свобода людини — це її відповідальність за розумний вибір свого способу життя. Головна мета державної влади і підстави політичного спілкування, за Епікуром, полягають у забезпеченні взаємної безпеки людей, подолання ними взаємного страху, неспричинення ними один одному шкоди. Справжня безпека досягається лише завдяки тихого життя і видаленні від натовпу. Виходячи з цього держава і закон трактуються Епікура як результат договору людей між собою про їх загальної користі — взаємної безпеки. Засновником стоїцизму був Зенон. Світобудову в цілому, згідно стоїцизму, управляється долею. Доля як керуюче та панує початок є одночасно “розум світобудови, або закон всього сущого у всесвіті”. Доля у навчанні стоїків виступає в ролі такого «природного закону», який має в той же час божественний характер і зміст. В основі громадянського гуртожитки лежить, на думку стоїків, природний потяг людей один до одного, їх природна зв’язок між собою. Держава, отже, виступає як природне об’єднання, а не штучне, умовне, договірне утворення. Відштовхуючись від універсального характеру природного закону, стоїки обґрунтовували уявлення про те, що всі люди — громадяни єдиної світової держави і що людина - громадянин всесвіту. Вчення стоїків зробило сильний вплив на погляди Полібія — грецького історика і політичного діяча. Для нього характерний державницький погляд на події, що, згідно з яким той або інший пристрій держави відіграє визначальну роль у всіх людських відносинах. Полібій пише: «Хоча кожна влада має повну можливість і шкодити інший, і допомагати, проте у всіх положеннях вони виявляють належне однастайність, і тому не можна було вказати кращого

державного ладу». Історію виникнення державності і наступної зміни державних форм Полібій зображує як природний процес, що відбувається по “закону природи”. Всього є шість основних форм держави, які в порядку їхнього природного виникнення і зміни займають таке місце в рамках повного їх циклу: царство, тиранія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія. Звичай і закони характеризуються Полібієм в якості двох основних почав, притаманних кожній державі. Він підкреслював взаємозв’язок і відповідність між добрими звичаями та законами, хорошими мораллю людей і правильним пристроєм їх державного життя.